

Munich Personal RePEc Archive

The Consequences of IMF's Policies in the Globalization Process: The Case of Azerbaijan

Soyak, Alkan and Nesirova, Zenfira

Qafqaz University

2003

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/2909/>

MPRA Paper No. 2909, posted 27 Apr 2007 UTC

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE IMF POLİTİKALARININ
SONUÇLARI: AZERBAIJAN DENEYİMİ***

Alkan SOYAK

Marmara Üniversitesi
İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, Türkiye

Zenfira NESİROVA

KORDSA, Türkiye

ABSTRACT

**The Consequences of IMF's Policies in the Globalization Process:
The Case of Azerbaijan**

IMF's policies through to the World Economy have been changed in the globalization processes. Those policies have been applied in transition economies such as Russia, Bulgaria, Romania, Azerbaijan since the beginning of 1990's. Particularly Azerbaijan, an attraction center for the foreign capitals because of its rich oil rezerves, is the interesting case for examining the applications and the implications of IMF's policies. The aim of this study is to analyse some consequences of IMF's reform policies in Azerbaijan economy. Although IMF-style stabilization policies have been applied successfully, there have been occurred an unbalanced growth between the oil sector and the other sectors in the transition period. In Azerbaijan, the share of the oil sector in the production of GDP is increased from 16% to 37% between 1995 and 2001. This increase might be considered as favourable, but on the other hand, the drop of non-oil sector's share from 13% to 6% must be considered a serious problem for Azerbaijan economy. Additionally wealth gained by oil production has been spent on nontradable goods in Azerbaijan, their prices relative to those of tradable goods prices have risen. Since the real exchange rate would appreciate, international competitiveness of tradable good sectors seems to be decreasing. In the literature, this phenomenon is called "Dutch Disease" which will drive to Azerbaijan economy more, to be depended on IMF's policies and foreign debt in the future.

Giriş

Küreselleşme süreciyle birlikte IMF ve Dünya Bankası'nın dünya ekonomisine yönelik rol ve işlevlerinde değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte buradaki ülkelerin piyasa ekonomisine geçişini yönetme rolünü de üstlenen IMF, bu ülkelerin çoğunda kendi politikalarını uygulama şansı bulmuştur. Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Azerbaycan gibi zengin petrol kaynakları nedeniyle yabancı sermaye açısından cazibe merkezi durumunda olan bir ülkede uygulanan IMF destekli politikaların gelişimi ve sonuçları, ilginç bir *alan araştırması* niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede bildirinin temel amacı ülkede uygulanan *IMF destekli politikaların bazı sonuçlarını ortaya koymak ve bu sonuçların ne denli sağlıklı bir ekonomiye dayandığı konusunda saptamalar yapmaktır.*

* 12-13 Mayıs 2003 tarihlerinde Azerbaycan, Qafqaz Üniversitesi'nde düzenlenen "Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya" adlı Uluslararası Konferansta sunulan tebliğin tam metnidir.

1. Küreselleşme Sürecinde IMF Politikaları ve Bazı Ülke Deneyimleri

İktisadi alanda yaşanan küreselleşme sürecinin son dönemlerdeki biçimlenişini; teknolojiye gelişmelerin yanı sıra, WTO, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar üstü örgütlerin küresel pazar ekonomisi idealini gerçekleştirme adına dayattıkları serbestleştirme politikalarının ve bu örgütleri yönlendiren çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) üretim ve sermayenin serbestçe yayılabilmesinin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik baskılarının bir sonucu olarak yorumlamak mümkündür (Soyak, 2002: 9). Bu süreç kaçınılmaz olarak bütün ülkelerin tek küresel ekonomiye ve finans sistemine entegre olmasını ve ulus devletin düzenleyici gücünün uluslar üstü örgütlere devredilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda IMF ve Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) tek küresel pazara yapısal uyum sağlaması ve onun bir parçası haline gelmesi için dış kredi ve borçlandırma mekanizmalarını kullanmakta, bu süreci garanti altına almak için de istikrar ve yapısal uyum programları bu ülkelere adeta dayatılmaktadır.

IMF temelde Bretton Woods Sistemi'nin bir ürünü olmakla birlikte bu sistem yıkıldıktan sonra da varlığını güçlendirerek sürdürmüştür. Özellikle 1974 Krizi sonrasındaki oluşumlar neticesinde IMF, uluslararası sisteme gözcülük eden ve sorunların çözümüne ilişkin mekanizmalar üreten bir kurum olma misyonunu yüklenmeye başlamıştır. Bir ülke uluslararası finans piyasalarından borçlanmak istiyorsa, IMF'in denetiminden geçmesi şart olmuştur. Ülke, IMF'ten onay alıyorsa uluslararası finans kurumları ve diğer ülkelerin de bu ülkeye borç vermesinin yolu açılacaktır. IMF'in sistemdeki güveni tesis etmek için denetimindeki ülkelerin ekonomilerini kontrol altında tutarak, bu ülkelerin borçlarını zamanında ve eksiksiz ödemelerini sağlamaya yönelik politikalar üretmeye başlaması ise şartırtıcı değildir. Kredi talebinde bulunan ülkenin IMF tarafından oluşturulan standart IMF paketini hazırlayacağı *niyet mektubu* kanalıyla Fona vermesi ve taahhüt ettiği politikaları IMF denetiminde uygulaması, uluslararası kredilere yeşil ışık yakılması için zorunlu bir husustur (Soyak ve Bahçekapılı, 1998: 53-54)

1980'lerin sonlarına kadar devam eden bu süreç yaşanan politik, teknolojik ve iktisadi gelişmeler nedeniyle 1990'lardan itibaren değişmeye başlamıştır. SSCB ve Doğu Bloku'nun dağılması, teknolojik gelişmelerin artan hızı, bir çok ülkede daha liberal iktisat politikalarının uygulanması, ÇUŞ'lerin faaliyetlerinin boyutu ve niteliğindeki değişimler, WTO'nun kurulması ve faaliyete geçmesi, dünya finans sektörünün büyümesi ve liberalize edilmesi gibi nedenlerle mal, sermaye ve para akımlarının önündeki engellerin ortadan kaldırılması süreci hızlanmıştır. Ancak dünyada finansal sistemde ortaya çıkan dengesizlikler IMF'yi bu konuda da önlemler almaya yönlendirmiştir. Bu süreçte IMF uluslararası mal, sermaye ve para akımlarının önündeki engellerin kaldırılmasına ve daha küresel hale gelen ekonomilerin finans piyasalarında dengesizliğe neden olabilecek sorunların aşılmasına yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. Kısacası IMF'in misyonlarına yenileri eklenmiştir. Bu yeni misyonlar, günümüz küresel ekonomi koşullarında dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan veya yaşanacak finansal krizlerin önüne geçmek ve bunun yanı sıra eski Doğu Bloku ve Sahara-altı Afrika ülkeleri gibi

kapitalist ekonomiye entegre edilmeye çalışılan ülkelerin uyum sürecini hızlandırmak ve yönetmek olarak belirginleşmektedir (Soyak ve Bahçekapılı, 1998: 55-56). Burada altı çizilmesi gereken husus, ülkelerin dış krediler yoluyla bu entegrasyon sürecine sokuluyor olmalarıdır. Başka bir deyişle dış borç mekanizması, IMF politikalarının GOÜ'lere dayatılmasında dinamik bir kanal niteliği taşıyabilmektedir.¹

Bu süreçte ulusal ekonomisini dış kaynaklarla yönetmek zorunda kalan bir çok az gelişmiş ülkede IMF destekli istikrar ve yapısal uyum programları uygulamaya konmuştur. Teorik olarak bakıldığında bu programlar genellikle Ortodoks nitelikli politikalara dayandırılmaktadır (Bahçeci, 1997: 10-12). Bu programların temel özelliği ülkelerin makroekonomik dengesizliklerini gidermek için bir taraftan para, maliye ve kur politikalarına işlerlik kazandırılması, diğer taraftan da ikiz kuruluş Dünya Bankası güdümünde yapısal ve sektörel uyum kredilerinin işletilmeye çalışılmasıdır. Ancak Dünya Bankası'nın bu kredileri de IMF'in onayına bağlıdır (Stiglitz, 2002: 35). Dolayısıyla IMF tipi programların genellikle iki ayak üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi ödemeler bilançosu dengesizlikleri, enflasyonla mücadele gibi *istikrar* sağlamaya yönelik olup; maliye, para ve döviz kuru politikaları gibi alanları kapsar. İkincisi ayak ise *yapısal reformlar* ayağı olup; bunlar da çeşitli ülke deneyimlerinde farklılaşmakla beraber genellikle özelleştirme, sermaye piyasası reformu, finans sektörün güçlendirilmesi ile ilgili önlemlerden oluşur. Birinci tür önlemler ile makroekonomik dengelerin yeniden oluşturulması, ikinci tür önlemler ile de özellikle kamu sektöründe mali disiplinin sağlanması ve piyasa ekonomisine geçişin başlatılması amaçlanır (Parasız, 1995: 98).

IMF politikalarının nihai amacının, dış borçların en azından faizinin ödenmesini garanti altına alacak bir makroekonomik ortamın yaratılması olduğu bilinen bir olgudur². Johnson ve Schaefer'e göre IMF kredileri, tüm kredilerde olduğu gibi geri dönüşünü sağlayacak koşulları taşımaktadır. Bu koşullar verilen ülkenin gerekliliklerine bağlı olarak belirlenmekte ve bütçenin dengelenmesi, hükümet harcamalarının azaltılması, hammadde ve nihai malların ihracatının artırılması gibi faaliyetleri kapsayabilmektedir IMF politikaları nadiren borç verilen ülkelere yardımcı olmakta, büyük ölçüde bu ülkeleri bir durgunluğa yönlendirebilmektedir. Aynı yazarların yaptığı bir araştırmada 1965'den 1995 yılına kadar IMF politikalarını uygulayan 89 az gelişmiş ülkenin iktisadi durumu incelenmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre araştırmaya konu olan ülkelere 48'i IMF borçlanmasından önceki durumuna göre ekonomik açıdan bir ilerleme kaydedememiş, bu 48 ülkeden 32'si daha da fakirleşmiş, 14'ünün ekonomisi ilk

¹GOÜ'lerin kendi ekonomileri üzerinde kontrol sağlamaya yönelik çabalarına karşılık, bu çabalara engel olma konusunda IMF'in rolünü inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz; Cheryl Payer, *The Debt Trap: IMF and The Third World*, Middlesex: Penguin Books, 1974.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Michel Chossudovsky, *Yoksulluğun Kürselleşmesi*, Çev: N. Domaniç, İstanbul: Çivi Yazıları, 1999.

IMF borçlanmasını yaptığı yıla göre en az %15 küçülmüştür³. ILO'nun yayınladığı ve Latin Amerika-Karayip ülkelerini kapsayan bir başka çalışmaya göre; bu ülkelerde uygulanan IMF politikalarının gelir düzeyi ve istihdam artışı yaratmadığı, ekonomide yaşanan ekonomik büyüme ve fiyat istikrarına rağmen halkın refahının olumlu etkilenmediği belirlenmiştir⁴. Stiglitz'e göre ise 1980'lerde uygulamaya konan IMF politikaları sonucunda Latin Amerika'da, Şili hariç diğer ülkeler büyümeyesiz geçen 10 yılı telafi etmeye çalışmakta ve enflasyon düşürülse de sürekli işsizlik oranlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. 2001 yılında Arjantin'in çöküşü ise IMF için son fiyasko olarak yorumlanmaktadır. Kısacası IMF temel misyonlarında başarısız olmuştur (Stiglitz, 2002: 36-40). Bu birkaç araştırma dahi göstermektedir ki, IMF destekli politikaların en önemli maliyeti ülke ekonomilerinde üretimin düşmesi, dış borç yükünün giderek yükselmesi ve refahın olumsuz etkilenmesidir. Bazı ülkelerde belirli bir büyüme trendi ve istikrar sağlansa da, büyümenin bileşenlerine bakıldığında dış kaynakların ön plana geçtiği görülmektedir. IMF, Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte geçiş sürecini yönetme adına buradaki çeşitli ülkelere de kendi politikalarını dayatma fırsatı bulmuştur. IMF tipi politikalar Doğu Avrupa, Rusya ve eski SSCB Cumhuriyetlerinin çoğuna uygulanmıştır. Bu politikalar sonucunda hemen tüm ülkelerde üretimin azaldığı tespit edilmiştir. Rusya'da üretim yarı yarıya düşmüş, benzer sonuçlar Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, ve Azerbaycan'ın da başına gelmiştir⁵. Bu çerçevede bir sonraki bölümde Azerbaycan ekonomisinde geçiş döneminde uygulanan IMF destekli ekonomi politikaları tanıtılmaya çalışılacaktır.

2. Azerbaycan Ekonomisinde Geçiş Dönemi Ve Uygulanan IMF Destekli Politikalar

2.1. Geçiş Döneminin İlk Yılları (1991-1994)

SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisi merkezi planlı ekonominin bir alt sistemi niteliğini taşımakta ve ülkenin ekonomik organizasyonu ve işleyiş mekanizmaları SSCB'nin planlama stratejisi doğrultusunda biçimlenmekteydi. Sanayi tesislerinin tümü SSCB'nin ihtiyacına göre kurulmuş, dev tesislerden meydana gelmekteydi. Azerbaycan ekonomisinin itici gücü niteliğindeki sanayii öteden beri *petrol sanayii* olmuştu. İhracatın genellikle rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleriyle, şaraptan oluşan çok önemli bir kısmı Rusya ve Ukrayna gibi diğer Cumhuriyetlere gerçekleştirilirken, ithalatın da büyük kısmı yine bu Cumhuriyetlerden alınan gıda ürünleriyle, rafine edilip yeniden ihraç edilmek üzere ithal edilen ham petrol ürünlerinden oluşmaktaydı (Azerbaijan, IMF Economic Review, 1992: 3).

³ http://www.bushcountry.org/news/columnists/jp-coussen/c_082802_jp-coussens-international-monetary-fund.htm, Erişim Tarihi: 10.8.2002

⁴ <http://www.oitamericas99.org.pe/english/agenda/textadop/report/index.shtml>, Erişim Tarihi: 12.8.2002

⁵ MAI ve Kürselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, *IMF Politikalarının Çeşitli Ülkelerdeki Sonuçları*, <http://www.antimai.org/blt/enrjiyapiyolsen.htm>, Erişim Tarihi: 15.08.2002

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte (1991 sonrası) mevcut ekonomik yapının tasfiyesi nedeniyle çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Merkezi planlamaya göre örgütlenilmesi nedeniyle bir çok tesisin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuş; SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretimde şok düşüşler yaşanmıştır. Bu süreç hiperenflasyon olarak yorumlanabilecek boyutlara varan enflasyon olgusuyla birleşince ekonomik yapının bozulmasına yol açılmıştır. Buna ilaveten 1992-1993 yıllarında Ermenistan'ın müdahalesiyle kaybedilen toprakların getirdiği iç politik kriz ve iç savaş tehlikeleri ülkenin sosyoekonomik açıdan zayıflamasını beraberinde getirmiştir. Uygulanan yanlış para ve maliye politikaları sonucunda ciddi bütçe ve dış ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Bütçe açıklarının Milli Bank (Azerbaycan Merkez Bankası) vasıtasıyla kapatılmaya çalışılması, para arzının artmasına ve iç borç stokunun yükselmesine neden olmuştur. Bu süreçte dolaşıma çıkarılan Manat (AZM) derhal değersizleşmeye başlamış ve örneğin ABD \$'ı karşısında 245 kat değer kaybetmiştir. Sonuçta 1992-1994 döneminde dış ticaret hacmi yaklaşık %50 azalmış ve 1994 yılında ilk kez dış açık verilmiştir. 1992 yılında ekonomik yapıda herhangi bir radikal değişikliğe gidilmeksizin gerçekleştirilen fiyat liberalizasyonu, enflasyonun 1994 yılında %1664'lük seviyelere gelmesinde önemli etken olmuştur (Nesirova, 2002: 48-49). Geçiş döneminin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz 1991-1994 yılları arasındaki bazı makroekonomik göstergelere bakıldığında durumun vahameti açık bir şekilde kendini gösterecektir: 1990 yılına oranla 1994 yılında GSYİH %53, sanayi üretimi %62, tarımsal üretim %44, hane halkının tüketimi %75 ve tüm finansal kaynaklara yatırım anlamında gerçekleşen birikim %45 azalma göstermiştir. Bu ekonomik düşüşün sonucunda ne yazık ki, hane halkının yaşam seviyesi 3,6 defa azalırken, ortalama aylık reel ücret seviyesi %60'lık bir düşüş göstermiştir⁶. Bu veriler, geçiş döneminin ilk yıllarının aynı zamanda köklü bir *fakirleşme dönemi* olarak Azerbaycan iktisat tarihine geçtiğini göstermektedir.

2.2. Ekonomide IMF Destekli Politikalar Dönemi (1995 ve Sonrası)

Geçiş döneminin ilk yıllarında ekonomide yaşanan kötü gidişat 1995 yılının başından itibaren iktisat politikalarında köklü önlemlerin alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Aslında Azerbaycan ekonomik krizden çıkma arayışlarında dış yardıma daha önceki yıllarda da sıcak bakmış ve 18 Eylül 1992 tarihinde IMF'e üye olmuştur. Ancak IMF'ten ilk krediyi 19 Nisan 1995 tarihinde kullanabilmiştir. Aynı şekilde Dünya Bankası ve Uluslararası Kalkınma Birliği'ne 1992'nin Eylül ayında katılmış olmasına rağmen Dünya Bankası tarafından finanse edilen ilk proje 1995'in Nisan ayında tasdik edilmiştir. Bunda savaşın sona ermesi, 1995 yılında

⁶ Bkz; Azerbaycan'da Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Yükselişin Orta Vadeli Programının Esas İstikametleri (1997-1999), *Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Yayını*, Bakü, 1996, s.4-5 ve *EIU Country Profile 1999-2000* (Azerbaijan), The Economic Intelligence Unit Limited, 1999, s.8.

yapılan seçimlerle Azerbaycan'ın ilk parlamentosunun oluşturulması ve yeni iktidarın ekonomik krizle mücadelede kararlılık göstermesinin rollerinin olduğu söylenebilir.⁷ Ancak IMF'in ve Dünya Bankası'nın Azerbaycan'da böylesi bir reform programına 1995 yılından itibaren destek vermesinin altında çok daha farklı bir gerekçenin aranması gerektiğini düşünüyoruz. 20 Eylül 1994 tarihinde dünyanın en önde gelen petrol şirketleri, *Asrın Mukavelesi* adı verilen petrol anlaşmasının imzalanmasını sağlamış ve bu durum ülkenin dünya ile entegrasyonu konusunda ilk ciddi adım olarak yorumlanmıştır (Yusifzade, 1996). IMF, petrol kaynaklarıyla yabancı sermayenin iştahını kabartan böylesi bir petrol ülkesinin daha fazla ekonomik istikrarsızlık içinde bocalamasına seyirci kalamamış ve dış krediye yeşil ışık yakmıştır.⁸ Diğer taraftan Dünya Bankası'nın Azerbaycan'a yardım programının temel amacının da petrol kaynaklarını idare etmek için Hükümetin yapısal kapasitesini güçlendirmek yönünde teknik yardım sağlamak ve reformları hızlandırmak için esas ilkeleri belirlemek olduğu görülecektir.⁹ Sonuçta Azerbaycan hükümetinin teşviki ile dünyanın önemli ekonomik, finans kurumları ve bankalarıyla ilişkiler kurulması için tedbirler alınmış, onların danışmanlık ve teknik yardımıyla iki ekonomik paket 1995-1996 yıllarında uygulamaya konmuştur. Bu reform politikalarının IMF tarafından desteklenmesine 2000'li yıllarda da devam edilmiştir (Aliyev, 2002).

AZERBAJCAN-IMF İLİŞKİLERİNDE KRİTİK KREDİLER (1992-2001)*

18 Eylül 1992 tarihinde 117 Milyon SDR ile IMF'e katıldı.

Nisan 1995'de 46 milyon \$'lık katkıyla IMF uzmanları istikrar programını hazırladı. Bu uzun dönemli IMF-Azerbaycan işbirliğinin ilk ürünüydü.

Kasım 1995'de IMF, hükümetin 1995-1996 ekonomik reform programını 132 milyon \$'lık krediyle destekledi. Ekonomik reform programı sıkı para ve maliye politikalarıyla enflasyonun azaltılmasının yanı sıra finans sektörünün yeniden yapılanması, fiyat yapısının rasyonelize edilmesi ve özelleştirmede hızlı bir gelişme sağlamak gibi yapısal reformları da içermekteydi.

Aralık 1997'de toplam 64 milyon \$'lık iki kredi daha onaylandı. Bu kredilerle enflasyonun düşürülmesi ve büyümenin yeniden başlatılması gibi makroekonomik istikrara yönelik amaçlar söz konusuydu. Bu iki kredi daha orta vadeliydi ve 1998 programını desteklemek için verilmişti.

Ocak 1999'da tasdik edilen 112 milyon \$' kredi ise 1999 ekonomik ve finansal programını desteklemek ve 1998'de dünya petrol fiyatlarında yaşanan düşüşün ihracata yönelik olumsuz etkilerini gidermek için verildi. Diğer taraftan bu krediyle kamu kesinin

⁷ Bkz; Tapio Saavalainen, "Azerbaijan, Macroeconomic Stabilization and Reform", <http://www.imf.org>, Erişim Tarihi: 21.11.2002

⁸ Bunun bir yansıması olarak örneğin, 1992 ve 1999 arasında, genelde hükümetin petrol sanayiini yönetebilmesi ve geliştirmesi amacıyla kurumsal yapısını güçlendirmesi için teknik yardım sağlayan projeler ile uluslararası yardım 639 milyon dolara ulaşmıştır. Bkz; <http://www.ceps.be/Pubs/2000/wd/stabpacturk/152turk8.php> Erişim Tarihi: 10.9.2002

⁹ Tark Aydın, "Azerbaycan ve Dünya Bankası", *Mutasyon. Net* <http://www.mutasyon.net/makaleler/tyadin/default.asp> Erişim Tarihi: 15.9.2002

yeniden yapılandırılmasına yönelik yapısal reformlara da destek verilmeye devam edildi.

Temmuz 2001'de Azerbaycan hükümetinin ekonomik reformlarını desteklemeyi sürdürmek için Fakirliği Azaltma ve Büyüme Kolaylığı adı altında 100 milyon \$'lık kredi verildi. Bu kredinin ana amacı, makroekonomik istikrarı yeniden sağlamak, ekonominin petrol-dışı sektörlerinin büyümesini teşvik etmektir.

* Kaynak Aliyev, 2002.

Uygulamaya konan ekonomik paketlerin amaçları ise kısaca şunlardır: Finansal kesimde istikrarın sağlanması; devletin kurumları ve mali düzeninin güçlenmesi; ekonomide yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi ve özel mülkiyetin geliştirilmesi; üretimin artırılması; ekonomide iç ve dış yatırımları özendirilecek ortamın yaratılması; hane halkının yaşam seviyesinin iyileştirilmesini amaçlayan ve çeşitli sosyal grupların durumlarını dikkate alan bir sosyal politikanın uygulanması. Bu çerçevede IMF destekli para, maliye, döviz kuru ve dış ticaret politikasına yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Nesirova, 2002: 55).

3. Azerbaycan Ekonomisinde IMF Destekli Politikaların Bazı Sonuçları¹⁰

1995 sonrası döneme büyüme ve enflasyon açısından bakıldığında olumlu bir trendle karşılaşılmaktadır. Uygulanan IMF destekli istikrar programıyla birlikte yeniden bir büyüme sürecinin başladığını söylemek mümkündür. 1991-95 döneminde büyüme açısından gerçekleşen negatif değerlerin ardından, 1996'da %1.3, 1998'de %10 ve 2000'de %11.4'ük büyüme oranları sağlanmıştır. Bu büyüme oranlarına rağmen enflasyon oranının giderek düştüğü, 1998 ve 1999'da negatif olduğu ve 2000 yılında TÜFE cinsinden %2.1'lik bir ortalama yıllık enflasyon yaşandığını belirtmek gerekir (Bkz; Tablo 1).

Uygulanan sıkı para politikalarının neticesinde bankacılık kesimi yeniden yapılanmış, sistemden bazı devlet bankaları da dahil bir çok banka çekilmek zorunda kalmıştır. Toplam banka sayısı 1995'de 210 iken 2000 yılında 59'a gerilemiş, toplam aktifler içerisinde kamu bankalarının payı azalarak, yabancı bankaların da ortak olduğu özel bankaların payında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu noktada ekonominin *para ikamesi* (dolarizasyon) sürecine girdiğinin altını çizmek gerekir. 2001 Eylül ayı sonunda banka mevduatlarının %81'i dolardan oluşmuştur.¹¹ 1995 sonrasında uygulamaya konan IMF destekli sıkı para politikaları ve kontrollü dalgalı kur rejimi neticesinde, özellikle 1997-1998 yıllarında meydana gelen yüksek sermaye girişleriyle enflasyon kontrol altında tutulmaya çalışılırken, Manat aşırı değerlenmiş ve Rusya Krizi'nin de etkisiyle ihracatta önemli düşüşler

¹⁰ Azerbaycan'a yönelik istatistiksel veriler şu kaynaklardan elde edilmiştir: *Statistical Yearbook of Azerbaijan*, 2001; *EBRD Transition Report*, 2001; *Azerbaycan Maliye Bakanlığı Verileri Aİİ Hesaplamaları*, 2001 ve *Economic Trends Quarterly Issue Azerbaijan*, July-September 2001, <http://www.economic-trends.org>, Erişim Tarihi: 4.4.2002. Veriler toplu olarak Tablo 1'de bulunabilir.

¹¹ Bkz; Tacis, *Azerbaijan Economic Trends*, Ocak-Mart 2000, s.39 ve *Economic Trends Quarterly Issue Azerbaijan*, July-September 2001, s. 123.

yaşanmıştır. 1999 yılında dalgalı kur rejimine geçişle beraber Manat dolar karşısında değer kaybetmeye başlamış ve bu durum ihracata yansımıştır¹².

Dış ticaret verileri açısından bakıldığında 1994-1999 döneminde sürekli dış açık verilmesi söz konusu iken 2000 yılında uygulanan kur rejiminin de etkisiyle ilk defa fazla verilmiştir (Bkz; Tablo 1). IMF destekli politikaların dış ticaret alanındaki bir başka sonucu ise ülkenin dış ticaretinin ülkelere göre kompozisyonunda yaşanan değişimdir. Daha önceleri BDT ülkelerine yapılan ihracat artık önemli ölçüde Avrupa Birliği ülkelerine kaymıştır. Bu noktada özellikle İtalya ve Fransa'ya olan ihracatta bir artış yaşanmıştır. Toplam ihracatın çok önemli bir kısmının petrol ürünleri olduğu düşünüldüğünde *Asrın Mukavelesi*'nin sonuçları kendini göstermeye başlamıştır, denilebilir. 2000 yılına gelindiğinde Azerbaycan'ın uluslararası ticaretteki uzmanlaşma sürecinde yaşanan değişimin sürdüğü görülmektedir. İhracatın petrol ve ürünlerine büyük ölçüde bağlı olması (2001'in ikinci çeyreğinde toplam ihracatın %93'ü) petrol-dışı imalat sanayii ürünlerinin ihracatındaki düşüşlerin sebebini oluşturmaktadır. Hatta ithalatta imalat sanayii malları ağırlık teşkil etmeye başlamış (toplam ithalatın %70'i) ve bu durum 1990'ların başındaki pozisyonla uyumsuzluk göstermiştir. Dış ticaret yapısında yaşanan bu değişiklikler; imalat sanayiinde ortaya çıkan ciddi gerilemeye, petrol malzemesi ithalatının artmasına ve hane halkının ithal olunan yeni ürün çeşitlerine karşı artan eğilimine işaret etmektedir (Nesirova, 2002: 77).

IMF destekli sıkı maliye politikaları neticesinde kamu harcamalarında yaşanan azalmalara rağmen, kamu gelirlerinde de gerçekleşen düşüşler, kamu finansman açığının kapatılmasında dış kaynak kullanımının artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte bütçe açığının finanse edilmesinde özelleştirmeden¹³ elde edilen gelir ve diğer benzeri iç kaynaklardan da yararlanılmıştır. 2000 yılına gelindiğinde devlet gelirleri içersinde en önemi gelir kaynağını KDV gelirleri oluşturmaktadır Cari açıkların finansmanında da yabancı kaynaklar kullanıldığından dış borç stoku 1993'de 50 milyon\$ civarında iken 2000 yılında 1.2 milyar\$'a yaklaşmıştır. Hatta ihracat gelirlerindeki artıştan daha hızlı bir dış borçlanma süreci yaşanmaya başladığını vurgulamak gerekir. Bu noktada Uluslararası Kalkınma Teşkilatı, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Japonya Uluslararası Ekonomik İşbirliği Fonu gibi kurumlardan da kredi alınmış olmasına karşın, alınan dış kredilerde üstünlüğün *IMF ve Dünya Bankası* 'nda olduğunu belirtmek gerekir.

¹² Ayhan Karaca, *Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci Ve Reformların 10. Yılı*, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>, Erişim Tarihi: 15.9.2002

¹³ Şu ana kadar yalnızca küçük çaplı devlet kuruluş ve teşkilatlarının özelleştirilmesi sona ermiş, büyük çaplı devlet kuruluşlarının özelleştirmesine ise daha yeni başlanmıştır. Aynı zamanda, halen devlet mülkiyetinde olan petrol-dışı sektöre ait kuruluşlarda verimli yapısal değişiklikler yapılmamış, ülkede büyük potansiyele sahip fabrikalar olmasına rağmen Azerbaycan'ın sanayi potansiyeli bir hayli zayıflamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nesirova, 2002, s.79-80.

Bu aşamada bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır: 1992-1994 döneminde sanayi üretimi petrol sanayii dahil tüm sanayii alanlarında 1990 yılına göre ortalama %50 azalmışken, bu düşüş IMF destekli politikaların uygulandığı 1995'ten sonra daha da hızlanarak 2000 yılında yine 1990'a göre %70 olarak gerçekleşmiştir. Tarım ve perakende ticaret sektöründe de durum farklı değildir (Hooper, 1999: 51-52). Reel değerlerle sınıai üretim azalmakla birlikte, GSYİH'nın içinde petrol sanayiinin payı 1995'te %16.4'ten, 2001'in ilk çeyreğinde %37'e ulaşmıştır. Aynı dönemde petrol-dışı sanayilerin payı ise %13'den %6'ya gerilemiştir. Yine 2001 yılında ihracat gelirlerinin yaklaşık % 90'ı petrol ürünlerinden oluşmaktadır. Sağlanan büyüme sürecinin en önemli itici gücünü petrol sanayi oluşturmuştur. Petrol sanayii ise önemli ölçüde yabancı sermayeye bağımlıdır. Yalnızca doğal kaynaklara dayalı petrol sanayii itişli büyüme süreci ve bu sektörün aşırı kullanımının getirdiği ekonomik yapı, diğer sanayilerin sağlıklı gelişmesini engellemekte, literatürde *Hollanda Hastalığı* olarak anılan bu durum, Azerbaycan'ın dengesiz iktisadi büyümesine işaret etmektedir.

Hollanda Hastalığı ile birlikte makroekonomik istikrarın bozulmasına yönelik üç kanal işlemektedir: Birincisi oil-boom ile birlikte ulusal paraya olan talep artmakta ve MB fiyat istikrarı adına reel döviz kurunun (*yabancı para karşısında ulusal paranın*) aşırı değerlenmesine göz yumabilmektedir. İkincisi petrol gelirlerinin miktarı ve toplanmasına yönelik belirsizlikler ödemeler dengesinin sürdürülebilirliğini riske atabilmekte ve ayrıcalıklı olmayan dış borç sözleşmelerinin imzalanmasına ve dış borç yükünün artmasına yol açılabilmektedir. Üçüncü olarak, beklenmeyen gelir akımları, hükümet harcamaları üzerine "*ratchet etkisi*" yaratabilmekte ve ülkenin mali politikasının istikrarına yönelik bir tehdide neden olabilmektedir. Buna ilaveten ülkeye giren petrol gelirleri rant-arama faaliyetlerini uyarabilmekte; doğal kaynak zengini ülkeler iktisadi büyümeyi olumsuz etkilese de geniş bir bürokratik yelpazeyi ve rüşvet mekanizmalarını koruyucu politikaları teşvik etmektedirler. *Klasik Hollanda Hastalığı argümanı petrol sektörü ve petrol-dışı ticari sektörlerle, dış ticarete konu olmayan sektörler arasındaki dengesiz büyüme üzerine odaklanır.* Eğer petrol üretiminin yarattığı ilave zenginlik dış ticarete konu olmayan mallara harcanırsa, ticari mallara göre dış ticarete konu olmayan malların fiyatları artar ve reel döviz kuru aşırı değerlenir. Sonuç olarak geleneksel ticari malların uluslararası rekabet gücü azalır. Azerbaycan örneğine bakıldığında dış ticarete konu olmayan sektörlerin (perakende ticaret, restoran ve otel gibi) GSYİH içindeki payının petrol üreticisi olmayan geçiş ülkelerinkinden çok daha hızlı büyüdüğü görülecektir (Rosenberg ve Saavalainen, 1998).

Azerbaycan'da bir taraftan istikrar politikaları ve özelleştirme dayatmaları nedeniyle sanayileşme sürecinden uzaklaşan ekonomik yapı, diğer taraftan Hollanda Hastalığı nedeniyle rekabet gücü zayıflayan petrol-dışı ticari sektörlerin varlığı; *herhangi bir nedenle petrol geliri düştüğünde ve yabancı sermaye girişi zayıfladığında*, sürdürülebilir büyüme sürecinin sağlanması ve cari işlemler ile kamu açıklarının finanse edilebilmesi için bir dış borç pompasının çalışmasını

gerektirecektir. Nitekim 1998'den 1999'a yabancı sermaye girişinde gerçekleşen %50'lik bir azalma, derhal dış borçlanmayla kompanse edilmiştir. Dış borç/ihracat oranı 1993'de %6.3'ten, 1999'da %75,6'a yükselmiştir. Bu durumda özellikle petrol ihracat artış hızındaki bir yavaşlamanın, ülkenin dış borç sorunuyla karşı karşıya kalmasına zemin hazırlayacağına dikkat çekmek gerekir. Dış borçların GSMH'ya oranına bakıldığında, 1993'de %4 olan bu oranın 1999 yılında çok önemli bir artışla % 24.1'e yükselmiş olması, sürdürülebilir büyümenin kaynağına yönelik tehlike sinyallerinin çalması anlamına gelmektedir.

Azerbaycan ekonomisinde uygulanan IMF destekli reform politikalarının sonuçları incelendiğinde, istikrar politikalarındaki başarıya karşın ekonomik yapıda bazı önemli bozulmaların gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Petrol sektörüne dayalı bir ekonomik yapının birbiri içine geçmiş; ekonomik istikrarsızlık ve dengesiz büyüme, dışa bağımlılık, rant arayışına yol açma ve kaynak dağılımında etkinsizlik gibi temel sorunları çözümlenmeksizin Azerbaycan'ın sürdürülebilir bir büyüme süreci gerçekleştirebilmesi zordur. Bu çerçevede petrolden elde edilen servetin nasıl kullanılacağı önemli bir sorun haline gelmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan deneyimindeki en temel sorun, *Ahbap-Çavuş Kapitalizminin* ortaya çıkması kadar kamu kesimindeki rüşvet ve suiistimalin de yüksek düzeyde oluşudur. Ülkeye yönelik petro-para akımı bu konudaki reformların yapılmasını güçleştirmektedir (Aliyev 2002). Petrol gelirlerinin kolaylıkla elde edilmesi kamu harcama politikasının zayıflamasına da neden olabilmekte, petrol fiyatlarındaki ani değişime devlet bütçesini etkileyerek uzun vadeli dış borç ve faiz ödemelerinin artmasına yol açabilmektedir (WB Report, 1999: 11). Bu nedenle IMF, ülkenin tüm petrol gelirlerinin toplanacağı ve kullanımının yönlendirileceği bir Petrol Fonu'nun kurulmasını desteklemiş ve Azerbaycan Petrol Fonu kurulmuştur. Petrol sektörünün istikrarsızlıklarını kompanse edici bir sistem olarak tasarlanmış olan bu fonun idare edilmesine yönelik zafiyet sergilenmesi, IMF ile olan ilişkilerin daha da köklü hale gelmesine neden olacaktır. Sonuç olarak ülke ekonomisini yöneten kurumların petrol gelirlerini sürdürülebilir bir büyüme sürecini sağlayacak ve büyümenin niteliğini değiştirecek bir kaynak dağılımı mekanizmasıyla (petrol ve petrol-dışı ticari sektörler ile dış ticarete konu olmayan sektörler arasında) yönlendirmeye özen göstermesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Finansal kurum ve piyasaların tam olarak gelişmediği bir ekonomide petrolden elde edilen gelir ve karların üretken yatırımlara yönlendirilmesi temel bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorunun çözülebilmesi ise, sosyalistçe olmasa da bir iktisadi planlama süreciyle ilişkilidir.

TABLO 1 AZERBAIJAN'DA TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Nominal GSYİH (Milyar AZM)	10,669	13,663	15,791	17,203	18,576	21,940	18,364
Büyüme Oranı (GSYİH)	-11,8	1,3	5,8	10,0	7,4	11,4	9,3
Sanayi	-21,4	-6,7	0,3	2,2	3,6	6,9	5,4
Tarım	-7,0	3,0	-6,1	6,2	7,1	12,1	9,7
GSYİH'nin Yapısı (%)							
Sanayi	27,3	25,8	25,2	22,0	21,9	25,4	35,9
Tarım	25,1	24,7	20,0	17,9	19,0	18,0	19,4
G.S. Ulusal Yatırım (Milyon \$)	2,413	3,181	3,966	4,483	4,632	-	-
GSYİH'nin %'si olarak sermaye formasyonu	15,6	29,1	37,0	37,6	24,5	19,0	19,3
Resmi işsizlik oranı	0,8	0,9	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3
TÜFE (Yıllık ortalama)	84,5	6,8	0,3	-7,6	-0,5	2,1	-0,4
Bütçe Açığı (GSYİH'nin %'si)	-5,2	-2,9	-2,4	-1,8	-2,4	-1,0	0,7
Net Yabancı Varlıklar (Milyar AZM)	875,3	260,9	858,2	565,4	1,240,2	1,570,0	2,463,7
Toplam Net Yurtiçi Varlıklar (Milyar AZM)	30,1	805,4	571,6	579,6	87,7	197,4	-852,9
Baz Para (M2) (Milyar AZM)	957,6	1,204,2	1,556,3	1,218,5	1,404,3	1,629,1	1,603,7
İthalat-fob- Milyon \$	985,4	1,337,6	1,375,2	1,723,9	1,433,4	1,539,0	650,2
İhracat-fob-Milyon \$	612,3	643,7	808,3	677,8	1,025,2	1,858,3	1,058,0
Dış Ticaret Dengesi							
Milyon \$	-373,1	-693,9	-566,9	-1,046,2	-408,2	319,3	407,8
GSYİH'nin %'si olarak	-15,4	-21,8	-14,3	-23,5	-9	6,5	17,8
Cari Hesap Dengesi							
Milyon \$	-400,7	-931,2	-915,8	-1,364,5	-599,7	-167,8	43,1
GSYİH'nin %'si olarak	-16,6	-29,3	-23,1	-30,7	-13,3	-3,4	1,9
GSYİH'nin %'si olarak toplam borçlar	12,2	14,0	13,8	14,9	20,9	22,1	21,4
ABD \$'ı cinsinden döviz Kuru (Yıllık Ortalama)	4,440,0	4,098,0	3,888,0	3,890,0	4,373,0	4,565,0	4,693,0
Kaynak: Economic Trends Quarterly Issue Azerbaijan , July-September 2001, s. 9 Koyu yazılmış olan 2001 değerleri Ocak-Haziran dönemine aittir.							

Yararlanılan Kaynaklar

- Aliyev, F, *The International Monetary Fund and Reforms in Azerbaijan*, Budapest, Hungary, February 2002.
- Aydın, T., “Azerbaycan ve Dünya Bankası”, *Mutasyon. Net*, <http://www.mutasyon.net/makaleler/tyadin/default.asp> Erişim Tarihi: 15.9.2002:
- Azerbaycan, *IMF Economic Review*, Washington DC, May, 1992.
- Azerbaycan’da Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Yükselişin Orta Vadeli Programının Esas İstikametleri (1997-1999), *Azerbaycan Cum. Bakanlar Kurulu Yayını*, Bakü, 1996.
- Azerbaycan Maliye Bakanlığı Verileri, Aİİ Hesaplamaları, 2001.
- Bahçeci, S., *Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi*, DPT Yayınları, 1997.
- Chossudovsky, M., *Yoksulluğun Kürselleşmesi*, Çev: N. Domaniç, İst: Çivi Yazıları, 1999.
- EBRD, *Transition Report*, 2001.
- Economic Trends Quarterly Issue Azerbaijan, July-September 2001, <http://www.economic-trends.org>, Erişim Tarihi: 4.4.2002.
- EIU, *Country Profile 1999-2000 (Azerbaijan)*, The Economic Intelligence Unit Ltd, 1999.
- Hooper, M, *Azerbaijan Investment Guide*, US-Azerbaijan Chamber of Commerce, Washington DC, 20006, USA, 1999.
- [Http://www.ceps.be/Pubs/2000/wd/stabpactturk/152turk8.php](http://www.ceps.be/Pubs/2000/wd/stabpactturk/152turk8.php) Erişim Tarihi: 10.9.2002
- [Http://www.bushcountry.org/news/columnists/jp-coussen/c_082802_jp-coussens-international-monetary-fund.htm](http://www.bushcountry.org/news/columnists/jp-coussen/c_082802_jp-coussens-international-monetary-fund.htm) Erişim Tarihi: 10.8.2002
- [Http://www.oitamericas99.org.pe/english/agenda/textadop/report/index.shtml](http://www.oitamericas99.org.pe/english/agenda/textadop/report/index.shtml), Erişim Tarihi: 12.8.2002.
- Karaca, A., *Azerbaycan’da Ekonomik Dönüşüm Süreci Ve Reformların 10. Yılı*, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>, Erişim Tarihi: 15.9.2002.
- MAI ve Kürselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, *IMF Politikalarının Çeşitli Ülkelerdeki Sonuçları*, <http://www.antimai.org/blt/enrjiyapiyolsen.htm>, Erişim Tarihi: 15.08.2002.
- Nesirova, Z., *Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Azerbaycan’da Ekonomik Gelişme*, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- Parasız, İlker, *Kriz Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1995.
- Payer, C., *The Debt Trap: IMF and The Third World*, Middlesex: Penguin Books, 1974.
- Rosenberg C.B ve T. O. Saavalainen, “Dealing with Azerbaijan's Oil Boom”, *Finance and Development*, Vol.35, No.3, Sept. 1998.
- Saavalainen, T., “Azerbaijan, Macroeconomic Stabilization and Reform”, <http://www.imf.org>, Erişim Tarihi: 21.11.2002.
- Soyak, A., C.Bahçekapılı, “İktisadi Krizler-IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisindeki Yansımaları”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl.13, Sayı.144, 1998.
- Soyak, A., *Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar (Derleme)*, İstanbul: Om Yayınevi, 2002.
- Statistical Yearbook of Azerbaijan, 2001.
- Stiglitz, J. *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, Çev: A. Taşçıoğlu, D. Vural, İstanbul: Plan B Yayınları, 2002
- Tacis, *Azerbaijan Economic Trends*, Ocak-Mart, Nisan-Haziran 2000.
- The World Bank Report, *Country Assistance Strategy For The Azerbaijan Republic*, No:19892-AZ, November 29,1999.
- Yusifzade, K., “The Development of the Oil and Gas Industry in Azerbaijan”, *Azerbaijan International*, SOCAR Section, Summer, 1996 (4.2)